

روند تحولات شهر نشینی در استان گیلان

بهرام کریمی - دانش آموخته دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران
محمد سلمانی* - استادیار دانشکده جغرافیا و عضو قطب علمی توسعه روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
سید علی بدری - دانشیار دانشکده جغرافیا و عضو قطب علمی توسعه روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
محمدرضا رضوانی - استاد دانشکده جغرافیا و عضو قطب علمی توسعه روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
مجتبی قدیری معصوم - استاد دانشکده جغرافیا و عضو قطب علمی توسعه روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

دریافت مقاله: ۹۰/۱۲/۲۳

پذیرش نهایی: ۹۱/۹/۲۵

چکیده

بررسی جمعیت و شهرنشینی در استان گیلان گویای این واقعیت است که در دوره زمانی ۱۳۶۵-۱۳۳۵ رشد جمعیت شهری تقریباً سیر صعودی داشته و از دهه ۱۳۷۵-۱۳۶۵ روندی نزولی در پیش گرفته است؛ که نوسان‌های موجود در کل استان، جوامع شهری و روستایی را نشان می‌دهد. در تمام این دوران نرخ رشد جمعیت شهری بیش‌تر از نرخ رشد جمعیت کل و روستایی بوده؛ با این وجود، همواره جمعیت روستایی بیش‌تر از جمعیت شهری بوده است؛ در سال ۱۳۸۵ برای اولین بار سهم جمعیت شهری از کل جمعیت بر سهم جمعیت روستایی فزونی می‌گیرد. استان گیلان طی پنج دهه گذشته همواره با افزایش تعداد نقاط شهری مواجه بوده، که یکی از عوامل مؤثر در افزایش شهرنشینی در این استان بوده است. میانگین جمعیت نقاط روستایی تبدیل شده به شهر در دوره‌های مختلف سرشماری گویای این واقعیت است که اغلب روستاهای تبدیل شده به شهر کم جمعیت می‌باشند، به طوری که میانگین جمعیت این نقاط از ۵۲۷۴ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۳۳۴۴ نفر در سال ۱۳۸۵ کاهش یافته است. بررسی تعداد و جمعیت شهرها در طبقات مختلف نشان می‌دهد که شهرهای کم‌تر از ۲۵ هزار نفر (شهرهای کوچک) بیش‌ترین تعداد شهرها و کم‌ترین میزان جمعیت را در تمام دوره‌های سرشماری به خود اختصاص داده‌اند. شاخص‌های نخست شهری در استان، حرکت به سوی عدم تعادل را نشان می‌دهند به این معنی که در سطح استان گیلان درجه نخست شهری و تمرکز در حال افزایش است. علت اصلی تمرکز شهری و منطقه‌ای، نه رشد صنعتی، بلکه مکان و موقعیت دولت و تشکیلات نوسازی است.

واژگان کلیدی: شهرنشینی، نظام شهری، شهرهای کوچک، نخست شهری، استان گیلان.

۱. مقدمه

یکی از موضوعات و ویژگی‌های عصر حاضر، شهرنشین شدن جمعیت، افزایش جمعیت شهرها و به تبع آن توسعه شهرهای کوچک و بزرگ است. هزاره سوم میلادی را عصر شهرنشینی نامیده‌اند؛ زیرا جمعیت شهری از ۲۹ میلیون نفر در سال ۱۸۰۰ به ۲/۸ میلیارد نفر در سال ۲۰۰۰ افزایش یافت (رنه شورت، ۱۳۸۸: ۱). طی دوره ۱۹۹۰ تا ۲۰۳۰، جمعیت نواحی شهری به حدود ۳/۳ میلیارد نفر خواهد رسید که از این میزان ۹۰ درصد در نقاط شهری کشورهای در حال توسعه ساکن خواهند بود (Flood, 1997: 1635).

مطالعه و تحقیق در مورد شهر و توسعه شهری، با توجه به ابعاد گسترده آن، از موضوعات دشوار است، زیرا روابط متعدد و پیچیده‌ای وجود دارند، که برای اثربخشی مطالعه باید مد نظر قرار گیرند و موضوع از جنبه‌های مختلف بررسی شود. توسعه سیستم شهری در هر کشور یک امر اتفاقی نیست و از سوی دیگر کنترل روند آینده آن نیاز به برنامه‌ریزی‌های دقیق دارد. اولین گام در این مسیر، شناسایی این سیستم و بررسی خصوصیات و جنبه‌های مختلف و شناسایی عوامل مؤثر بر آن است (فرهمند و دیگران، ۱۳۸۷: ۲).

شهرنشینی یعنی نسبت جمعیت شهری به کل جمعیت، همیشه در استان گیلان در قیاس با میانگین کل کشور در سطح پایین‌تری قرار داشته است (عظیمی دوبخشی، ۱۳۸۱: ۲۵۸). در طول دوره‌های سرشماری ۱۳۷۵-۱۳۳۵، همواره جمعیت روستایی بیش از جمعیت شهری بوده و در سال ۱۳۸۵ برای اولین بار سهم جمعیت شهری از کل جمعیت بر سهم جمعیت روستایی فزونی می‌گیرد. البته در تمام این دوران، نرخ رشد جمعیت شهری بیش‌تر از نرخ رشد جمعیت کل و روستایی استان بوده است.

بررسی نظام شهری گیلان طی ۵۰ سال اخیر نشان می‌دهد که علی‌رغم فزونی شهرها از ۱۰ شهر در سال ۱۳۳۵ به ۴۹ شهر در سال ۱۳۸۵ و پیدایش انواع شهرهای کوچک، میانی، بزرگ و کلان‌شهر، نظام شهری آن فاقد هماهنگی لازم در ساختار، کارکرد و سلسله‌مراتب شهری است. عدم تعادل در نظام شهری استان متأثر از عوامل درون‌زا به ویژه عوامل طبیعی و عوامل برون‌زا نظیر تصمیمات سیاسی، نقش مهمی در جابه‌جایی جمعیت از نقاط روستایی به سوی شهرها به ویژه شهرهای بزرگ منطقه‌ای و ملی داشته است. از سوی دیگر، عدم ارتباط منطقی شهرهای سطوح مختلف با یکدیگر، باعث ناکارآمدی نظام شهری در استان گیلان شده است.

هرم شهری گیلان همانند بقیه کشور به شکل هرمی نامتعادل و نامتقارن می‌باشد یعنی شهر با عنوان مرکز استان با درجه بالای جمعیت‌پذیری و بقیه‌های شهرهای استان با جمعیتی متعادل، به‌طوری که قاعده هرم که شهرهای کوچک می‌باشند، بسیار عریض و رأس هرم که شهرهای بزرگ را دربر می‌گیرد، بسیار باریک می‌باشد. از این‌رو می‌توان گفت که شبکه شهری استان دو سطحی می‌باشد؛ سطح اول را شهر رشت با درجه بالایی از خدمات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و صنعتی تشکیل می‌دهد و سطح دوم بقیه شهرهای کوچک می‌باشند که عمدتاً با حوزه نفوذ روستایی خود در ارتباط هستند.

بررسی تعداد و جمعیت شهرها در طبقات مختلف نشان می‌دهد که شهرهای کم‌تر از ۲۵ هزار نفر (شهرهای کوچک) بیش‌ترین تعداد شهرها و کم‌ترین میزان جمعیت را در تمام دوره‌های سرشماری

به خود اختصاص داده‌اند. میانگین جمعیت این شهرها در سال ۱۳۳۵، حدود ۹۶۵۸ نفر بود که در سال ۱۳۸۵ به حدود ۵۲۴۰ نفر کاهش یافته است. دلیل عمده افزایش تعداد شهرهای کوچک تبدیل مراکز روستایی به شهر می‌باشد. در سال ۱۳۳۵، یک شهر (رشت) با مجموع جمعیت ۱۰۹۴۹۱ نفر در طبقه شهرهای میانی (۱۰۰ تا ۵۰۰ هزار نفر) قرار داشت که در سال ۱۳۸۵، تعداد آن‌ها به چهار شهر با مجموع جمعیتی ۶۶۸۰۷۵ نفر افزایش پیدا کرده است. به عبارت دیگر، بر مجموع جمعیت این طبقه ۵۵۸۵۸۴ نفر افزوده شده است. با توجه به موارد فوق، این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

- ابعاد، میزان و روند شهرنشینی در استان گیلان برای مبنای سرشماری‌های رسمی چگونه بوده است؟
- افزایش تعداد کانون‌های شهری و تبدیل روستا به شهر چه تأثیری در افزایش جمعیت شهری و شهرنشینی گیلان داشته است؟
- شاخص‌های نخست شهری و تمرکز شهری در استان گیلان چگونه است؟

۲. مروری بر ادبیات تحقیق

۲-۱. مبانی نظری

یکی از مسایل مهم برنامه‌ریزی مکانی تشخیص و تشکیل سلسله مراتبی از سکونتگاه‌ها است که بتواند چارچوب مؤثری در برنامه‌ریزی در محل باشد. مقصود از سلسله‌مراتب اسکانی ترتیبی است که بنابر آن سکونتگاه‌ها از نظر تعداد جمعیت و فعالیت‌ها در رابطه با هم استقرار یابند (افراخته، ۱۳۸۷: ۷۷). از اینرو، سلسله‌مراتب شهری نوعی رده‌بندی و پشت سر هم آوردن منظم مراکز شهری است که بر حسب اهمیت و بر اساس عوامل کمی و کیفی صورت گرفته است. این مراکز بر مبنای تعداد جمعیت و مرتبه منظم می‌شوند (فرید، ۱۳۸۸: ۱۴۳).

مطالعه نظام سلسله‌مراتب شهرهای یک کشور، معطوف به بررسی الگوهایی است که تاکنون در کشورهای مختلف جهان در برنامه‌ریزی ملی و منطقه‌ای مورد آزمون و استفاده قرار گرفته‌اند. در چارچوب این الگوها، قواعد، نظام‌ها و روش‌هایی طرح شده است که شناخت آن‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است (عظیمی، ۱۳۸۲: ۱۰). در این الگوها و مدل‌ها، بیش‌تر جمعیت نظام شهری و نظم و ترتیبی که از نظر آرایش ساختاری نسبت به هم خواهند داشت، مورد بررسی قرار گرفته و نقش و سهم شهرها بر حسب اندازه‌شان، در چارچوب تحولات جمعیتی کشور ارزیابی می‌شوند (امکچی، ۱۳۸۳: ۲۲).

برای تعیین وضعیت نظام شهری، می‌توان از شاخص‌های نخست شهری، شاخص‌های عدم تمرکز و مقایسه رتبه-اندازه^۱ شهرها با توزیع رتبه-اندازه نظری (پیشنهادی زیپف) استفاده نمود. در این پژوهش از دو روش اول استفاده شده است. معمولاً از شاخص‌های محدودی برای تعیین میزان

نخست شهری استفاده می‌شود؛ مهم‌ترین شاخص‌های نخست شهری عبارتند از: شاخص نخست شهری^۱، شاخص دو شهر^۲، شاخص چهار شهر^۳ یا شاخص گینزبرگ^۴ و شاخص چهار شهر مهتا^۵. شاخص نخست شهری نسبت جمعیت بزرگ‌ترین شهر به کل جمعیت شهری کشور یا منطقه مورد مطالعه است. هر چه مقدار عددی این شاخص بیش‌تر باشد، بزرگ‌ترین شهر، درجه نخست شهری بیش‌تری دارد. شاخص دو شهر، مرتبط با توزیع رتبه-اندازه شهری است و از طریق محاسبه نسبت جمعیت شهر نخست به دومین شهر به دست می‌آید. در این شاخص نیز هر چه مقدار عددی به دست آمده بیش‌تر باشد، بزرگ‌ترین شهر درجه نخست شهری بیش‌تری دارد.

شاخص چهار شهر (شاخص گینزبرگ) نیز مرتبط با توزیع رتبه-اندازه شهری است و نسبت جمعیت شهر نخست به مجموع جمعیت شهرهای رتبه دوم، سوم و چهارم را شامل می‌شود. شاخص چهار شهر مهتا که اصلاح شده شاخص چهار شهر گینزبرگ است، از تقسیم جمعیت نخست شهر به مجموع جمعیت شهرهای رتبه اول تا رتبه چهارم به دست می‌آید. ریچاردسون پیشنهاد نموده است که اگر مقدار عددی شاخص چهار شهر بین ۰/۶۵ تا ۱ باشد، نخست شهری بیش‌ترین (فوق برتری)، بین ۰/۵۴ تا ۰/۶۵، نخست شهری بیش‌تر (برتری)، بین ۰/۴۱ تا ۰/۵۴، نخست شهری مطلوب، و اگر مقدار عددی کم‌تر از ۰/۴۱ باشد، نخست شهری کم‌ترین است.

برای بررسی این که آیا اثرات سیاست‌های اتخاذ شده به ایجاد تعادل و یا عدم تمرکز فضایی منجر شده‌اند، اغلب از شاخص‌های آنتروپی^۶ و عدم تمرکز هندرسون^۷ استفاده می‌شود (زبردست، ۱۳۸۶: ۳۴-۳۵). ضریب آنتروپی یک معیار ناپارامتری برای نشان دادن تعادل در یک توزیع است؛ ضریب آنتروپی دامنه‌ای بین صفر و یک دارد؛ هرچه مقدار آن به یک نزدیک‌تر باشد، نشان دهنده توزیع عادلانه جمعیت بین شهرها و هرچه به صفر نزدیک‌تر باشد، نشان دهنده عدم تعادل در توزیع جمعیت است (Tsai, 2005: 145) و حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۱۹۰). با توجه به کاربرد بیش‌تر شاخص آنتروپی، در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است.

۲-۲. پیشینه تحقیق

بررسی جغرافیایی نظام شهری از اوایل قرن بیستم را پیشگامانی همچون اوئرباخ^۸ (۱۹۱۳)، لوتکا^۹ (۱۹۲۴)، گودریچ^{۱۰} (۱۹۲۶)، و سینگر^{۱۱} (۱۹۳۶) صورت دادند. اگرچه در سال ۱۹۱۳ اوئرباخ برای اولین بار قانون مرتبه-اندازه شهری را مطرح کرد، اما اولین بررسی نظام‌وار در این زمینه را جورج

1. Urban Primacy Index
2. Two City Index
3. Four City Index
4. Ginzberg
5. Mehta's Four City Index
6. Entropy Index
7. Henderson Deconcentration Index
8. Auerbach
9. Lootka
10. Goodrich
11. Singer

زیف در سال ۱۹۴۹ ارایه کرد (فرهودی و دیگران، ۱۳۸۸: ۵۷). در عرصه پژوهش‌های جهانی از سال ۱۹۶۹ تا ۲۰۰۲ حداقل ۲۶۹ مطالعه در مورد قانون تجربی رتبه-اندازه شهرها در مجلات علمی به چاپ رسیده است (تقوایی و صابری، ۱۳۸۹: ۵۹). در ایران نیز بهفروز (۱۳۷۱)، نظریان (۱۳۷۶)، زبردست (۱۳۸۶)، فرهمند و همکاران (۱۳۸۷)، فرهودی و همکاران (۱۳۸۸) و تقوایی و صابری (۱۳۸۹) به بررسی نظام شهری کشور عمدتاً با استفاده از قانون رتبه-اندازه پرداخته‌اند. در سطوح استانی، آمار (۱۳۸۶)، جمعیت و شهرنشینی در استان گیلان، و اینانلو (۱۳۸۶)، الگوی فضایی توزیع جمعیت در نظام شهری استان سیستان و بلوچستان را مورد بررسی قرار داده‌اند.

۳. روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر بر اساس ماهیت و روش به دلیل مطالعه چگونه بودن موضوع پژوهش و تشریح و تبیین دلایل چگونه بودن و چرایی از نوع پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی (حافظنیا، ۱۳۸۲: ۶۱) و بر اساس هدف به خاطر امکان استفاده از نتایج آن در تصمیم‌گیری‌ها، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها، کاربردی می‌باشد (حافظنیا، ۱۳۸۲: ۶۱-۵۹) داده‌های مورد استفاده در این پژوهش، داده‌های دست اول می‌باشد. این داده‌ها حاصل داده‌های سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن کشور از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ می‌باشد. داده‌های موجود پس از انجام محاسبات مورد نیاز، در قالب اطلاعات، مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

۴. محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در این پژوهش، استان گیلان می‌باشد. این استان یکی از استان‌های ساحلی شمال ایران با مساحت ۱۴۷۱۱ کیلومتر مربع است، درازای آن از شمال غربی تا جنوب شرقی، ۲۳۵ کیلومتر و پهنای آن، از ۲۵ تا ۱۰۵ کیلومتر تغییر می‌کند. رشته کوه‌های البرز با ارتفاع متوسط ۳۰۰۰ متر از سطح دریا، همانند دیواری در باختر و جنوب گیلان کشیده شده است (منطقه آزاد تجاری-صنعتی انزلی، ۱۳۸۹). توپوگرافی سرزمین گیلان به دو واحد اصلی جلگه و کوهستان تقسیم می‌شود. بین این دو واحد اصلی توپوگرافی، به سختی می‌توان نوار باریک کوهپایه‌ای را به عنوان واحدی مستقل در همه جا مشاهده کرد (عظیمی دوبخشی، ۱۳۸۱: ۲۶). کم‌ترین فاصله کوه از دریای خزر نزدیک به ۳ کیلومتر و بیشترین فاصله آن از دریا حدود ۵۰ کیلومتر است. این استان، از شمال به دریای خزر و کشورهای مستقل آسیای میانه، از غرب به استان اردبیل، از جنوب به استان زنجان و قزوین و از شرق به استان مازندران محدود می‌شود (منطقه آزاد تجاری-صنعتی انزلی، ۱۳۸۹). بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، استان گیلان دارای ۱۶ شهرستان، ۴۹ شهر، ۴۳ بخش، ۱۰۹ دهستان و ۲۶۷۸ آبادی دارای سکنه می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵).

۵. یافته‌ها

۵-۱. ابعاد، میزان و روند شهرنشینی در استان گیلان

استان گیلان با توجه به شواهد تاریخی از جمله مناطقی بشمار می‌رود که علی‌رغم محدودیت‌های محیطی (به ویژه در جلگه)، محل استقرار دائمی انسان و پیدایش نقاط سکونت‌ی زیادی بوده که در گذشته ظهور چشم‌اندازهای انسانی بیش‌تر در مناطق کوهستانی بوده است. تفاوت آشکاری که بین جلگه و کوهستان در پذیرش جمعیت وجود داشته، ثابت نمانده و با گذشت زمان روند جمعیت‌پذیری این دو محدوده اکولوژیک کاملاً تغییر کرده است. اگرچه زمان دقیق آغاز این تغییر را نمی‌توان مشخص ساخت ولی با توجه به قدمت شهرهای مناطق جلگه‌ای، می‌توان شروع این تحول را از ۲۰۰ سال پیش دانست. در طول این مدت، محدوده‌های پست و هموار بیش‌ترین تغییر و تحول را از سوی انسان متناسب با نیازهای او پذیرفته و شدیداً دگرگون شده‌اند (آمار، ۱۳۸۶: ۷-۶).

طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۳۵، کل جمعیت استان گیلان در محدوده کنونی استان ۱۰۳۸۵۸۰ نفر بود که از این تعداد ۲۱۸۱۰۲ نفر (۲۱ درصد) در نقاط شهری و ۸۲۰۴۷۸ نفر (۷۹ درصد) در نقاط روستایی یا به صورت غیر ساکن زندگی می‌کردند. در سال ۱۳۸۵، جمعیت استان به ۲۴۰۴۸۶۱ نفر رسید که از این میزان ۱۳۱۲۴۱۰ نفر (۵۴/۶ درصد) در مناطق شهری و ۱۰۹۲۴۵۱ نفر (۴۵/۴ درصد) در مناطق روستایی ساکن بوده‌اند. به عبارت دیگر، در پنجاه سال اخیر ۱۳۶۶۲۸۱ نفر بر جمعیت استان افزوده شده است که سهم جمعیت شهری در این افزایش، حدود ۸۱ درصد (۱۰۹۴۳۰۸ نفر) بوده است.

در سطح کشور، استان گیلان همواره از جمعیت روستایی بیش‌تر و پیشینه شهرنشینی کم‌تری برخوردار بوده است (ضیاء توانا و امیر انتخابی، ۱۳۸۶: ۱۰۹) و تا سال‌های اخیر جمعیت روستایی آن بیش از جمعیت شهری بود. به طوری که، در سال ۱۳۶۵ علی‌رغم فزونی سهم جمعیت شهری بر جمعیت روستایی در ایران، در استان گیلان هم‌چنان جمعیت روستایی سهم بیش‌تری از کل جمعیت را به خود اختصاص داده بود و به‌رغم رشد منفی جمعیت روستایی استان در سال ۱۳۷۵، هم‌چنان سهم جمعیت روستایی نسبت به جمعیت شهری بیش‌تر بود. در دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵، برای اولین بار سهم جمعیت شهری از کل جمعیت بر سهم جمعیت روستایی فزونی می‌گیرد. بالا رفتن میزان و نسبت شهرنشینی عمدتاً به علت افزایش مهاجرت روستاییان به شهرها، افزایش تعداد نقاط شهری و ادغام برخی از روستاها در شهرها بر اثر گسترش فیزیکی شهرها، بوده است.

تحولات جمعیت شهری استان در جدول (۱) مشخص شده است. همان‌طور که از مفاد جدول بر می‌آید، در مقطع ۱۳۶۵-۱۳۳۵ رشد جمعیت تقریباً سیر صعودی داشته و از دهه ۱۳۷۵-۱۳۶۵ روندی نزولی را نشان می‌دهد که نوسان‌های موجود در کل استان، جوامع شهری و روستایی را نشان می‌دهد. در تمام این دوران نرخ رشد جمعیت شهری بیش‌تر از نرخ رشد جمعیت کل و روستایی بوده است. سیاست‌های دولت چه در تبدیل نقاط روستایی به شهر و چه در اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده در بروز این وضعیت نقش اول را بازی می‌کند. ضمن این‌که مهاجرت روستا-شهری و توسعه محدوده شهرها و ادغام آبادی‌های اطراف در بافت شهری بی‌تأثیر نبوده است (آمار، ۱۳۸۶: ۱۱).

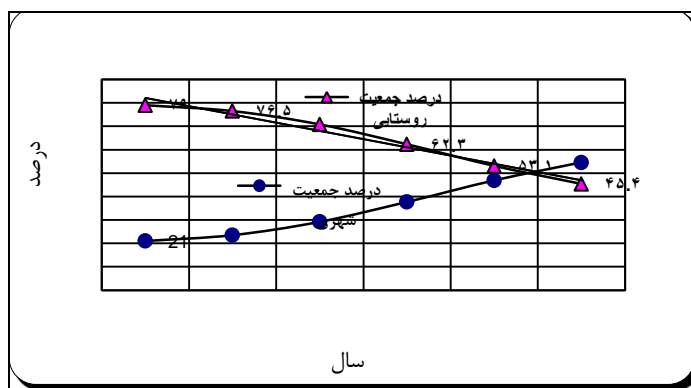
۵-۲. تحول تعداد کانون‌های شهری در استان

استان گیلان طی پنج دهه گذشته همواره با افزایش تعداد نقاط شهری مواجه بوده، که یکی از عوامل مؤثر در افزایش شهرنشینی در این استان بوده است. در سال ۱۳۳۵، استان گیلان در محدوده کنونی دارای ۱۰ شهر بود که تنها نقطه شهری زیر ۵۰۰۰ نفر آن، شهر هشتپر بود. در سال ۱۳۴۵ تعداد شهرهای استان به ۱۳ مورد رسید. در این سال تنها نقطه شهری دارای جمعیت کم‌تر از ۵۰۰۰ نفر، شهر رودبار بود.

جدول ۱. جمعیت شهری و روستایی استان گیلان و روند تغییرات آن ۱۳۳۵-۱۳۸۵

سال	جمعیت		درصد			
	کل	مناطق شهری	مناطق روستایی	کل	شهری	روستایی
۱۳۳۵	۱۰۳۸۵۸۰	۲۱۸۱۰۲	۸۲۰۴۷۸	۱۰۰	۲۱	۷۹
۱۳۴۵	۱۲۹۱۱۵۹	۳۰۳۶۹۴	۹۸۷۴۶۵	۱۰۰	۲۳/۵	۷۶/۵
۱۳۵۵	۱۵۸۱۸۷۲	۴۶۱۳۵۵	۱۱۲۰۵۱۷	۱۰۰	۲۹/۳	۷۰/۸
۱۳۶۵	۲۰۸۱۰۳۲	۷۸۴۱۷۳	۱۲۹۶۸۵۹	۱۰۰	۳۷/۷	۶۲/۳
۱۳۷۵	۲۲۴۱۸۹۶	۱۰۵۱۲۷۹	۱۱۹۰۶۱۷	۱۰۰	۴۶/۹	۵۳/۱
۱۳۸۵	۲۴۰۴۸۶۱	۱۳۱۲۴۱۰	۱۰۹۲۴۵۱	۱۰۰	۵۴/۶	۴۵/۴
۱۳۳۵-۱۳۴۵	۲/۲	۳/۳	۱/۸	-	-	-
۱۳۴۵-۱۳۵۵	۲/۰	۴/۱	۱/۲	-	-	-
۱۳۵۵-۱۳۶۵	۲/۷	۵/۲	۱/۵	-	-	-
۱۳۶۵-۱۳۷۵	۰/۷	۲/۹	-۰/۸	-	-	-
۱۳۷۵-۱۳۸۵	۰/۷	۲/۲	-۰/۹	-	-	-

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان گیلان، ۱۳۳۵-۱۳۸۵

شکل ۱. تغییرات درصد جمعیت شهرنشین و روستائین استان گیلان

در سال ۱۳۵۵، با تبدیل ۶ نقطه به شهر که بیش از ۵۰۰۰ نفر جمعیت داشتند، تعداد شهرها به ۱۹ مورد رسید. در این سال، تمامی شهرهای استان بیش از ۵۰۰۰ نفر جمعیت داشتند. پس از سال ۱۳۵۵ روند افزایش تبدیل روستا به شهر در استان گیلان افزایش بیش‌تری یافت به طوری که در

سال ۱۳۶۵، تعداد شهرها به ۳۱ مورد رسید. در این سال به علت داشتن ملاک شهرداری برای شناخت شهر، سه نقطه شهری ماسوله، پره‌سر و شفت به‌رغم داشتن جمعیت کم‌تر از ۵۰۰۰ نفر، شهر محسوب می‌شدند. در سال ۱۳۷۵، در کل استان گیلان، ۳۶ نقطه شهری وجود داشت؛ در این سال نیز سه شهر به نام‌های توتکابن و جیرنده (شهرستان رودبار) و ماسوله (شهرستان فومن) کم‌تر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت داشتند. در سال ۱۳۸۵، تعداد نقاط شهری استان به ۴۹ مورد و تعداد شهرهای کم جمعیت به ۱۵ شهر کم‌تر از ۵۰۰۰ نفر رسیده است. در این مقطع زمانی، بیش‌ترین موارد تبدیل روستا به شهر در استان گیلان انجام شده است (جدول ۲). به طور کلی، در سال ۱۳۸۵، از مجموع ۴۹ شهر استان گیلان، ۳۰ شهر معادل ۶۱/۲ درصد کل شهرهای استان، در طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۶۵ شکل گرفته‌اند. در سال‌های آینده نیز با توجه به تعیین معیارهای جدید برای شکل‌گیری شهر به ویژه معیار مرکز بخش بودن، و وجود چهار روستای بالای ۵۰۰۰ نفر جمعیت، تعداد این شهرها در استان افزایش خواهد یافت.

۵-۳. تأثیر تبدیل روستا به شهر در افزایش جمعیت شهری استان

یکی از عوامل مهم افزایش جمعیت شهرنشین و کاهش جمعیت روستایی استان گیلان، افزایش تعداد نقاط شهری در اثر تبدیل روستا به شهر بوده است. در دوره ۱۳۴۵-۱۳۳۵، سهم نقاط تبدیل شده به شهر در افزایش خالص جمعیت شهری با جمعیتی برابر با ۱۶۱۲۲ نفر، یعنی برابر با ۱۸/۸ درصد بوده است. این رقم برای دوره ۱۳۵۵-۱۳۴۵، به بالاترین حد خود در ۵۰ سال اخیر، یعنی ۲۷/۵ درصد رسید؛ دلیل این افزایش، تبدیل شش روستای دارای جمعیت بیش از ۵۰۰۰ نفر به شهر بود. در دوره ۱۳۶۵-۱۳۵۵، با تبدیل ۱۲ روستا به شهر، سهم آن‌ها از افزایش خالص جمعیت شهری به ۲۱/۵ درصد رسید. در این دوره از ۱۲ روستای تبدیل شده به شهر، سه شهر کم‌تر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت داشتند. در دوره ۱۳۷۵-۱۳۶۵، سهم جمعیت نقاط تبدیل شده به شهر در افزایش خالص جمعیت شهری به ۱۰ درصد رسید؛ دلیل این امر تبدیل تنها پنج روستا به شهر بود که سه شهر آن کم‌تر از ۵۰۰۰ نفر و دو شهر دیگر کم‌تر از ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت داشتند. در دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵، با تبدیل ۱۳ روستا به شهر، سهم آن‌ها در افزایش خالص جمعیت شهری به ۱۶/۶ درصد رسیده است، در این دوره نیز همانند دوره‌های قبل، شهرهای پایین‌تر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت، سهم زیادی از نقاط تبدیل شده به شهر را به خود اختصاص داده‌اند؛ به طوری که ۱۱ شهر از مجموع ۱۳ شهر این دوره، پایین‌تر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت داشته‌اند.

جدول ۲. تعداد شهرها و نقاط شهری افزایش یافته و سهم آن‌ها از کل شهرهای استان گیلان طی سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۸۵

سال	تعداد
۱۳۸۵	۱۰
۱۳۷۵	۳
۱۳۶۵	۶
۱۳۵۵	۱۲
۱۳۴۵	۵
۱۳۳۵	۴۹
تعداد شهر	۱۰
تعداد نقاط شهری افزایش یافته	۳
سهم نقاط شهری افزایش یافته از کل	۲۳/۱

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان گیلان، ۱۳۸۵-۱۳۳۵

در دوره ۱۳۵۵-۱۳۴۵، سهم نقاط تبدیل شده به شهر از کل جمعیت شهرنشین به بالاترین حد خود یعنی ۹/۴ درصد رسیده بود. پس از آن دوره ۱۳۶۵-۱۳۵۵، با ۸/۹ درصد قرار دارد. در دوره ۱۳۷۵-۱۳۶۵، سهم جمعیت نقاط تبدیل شده به شهر از کل جمعیت شهرنشین به کم‌ترین میزان خود یعنی ۲/۵ درصد رسید که حکایت از تبدیل روستاهای کم جمعیت به شهر می‌باشد. میانگین جمعیت نقاط روستایی تبدیل شده به شهر در دوره‌های مختلف سرشماری گویای این نکته است که اغلب روستاهای تبدیل شده به شهر کم جمعیت می‌باشند به طوری که میانگین جمعیت این نقاط از ۵۳۷۴ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۳۳۴۴ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است. در سال ۱۳۵۵، به دلیل این که تمامی نقاط تبدیل شده به شهر بیش از ۵۰۰۰ نفر جمعیت داشتند، میانگین جمعیتی نقاط شهری در بالاترین حد خود (۷۲۴۹ نفر) قرار داشت (جدول ۳).

۴-۵. روند تغییرات شهرنشینان در طبقات جمعیتی

بررسی تحولات جمعیتی شهرهای استان گیلان در طبقات مختلف در سال ۱۳۳۵، نشان می‌دهد که در این سال در شبکه شهری استان، شهر رشت به عنوان تنها شهر طبقه جمعیتی ۱۰۰۰۰۰ تا ۲۴۹۹۹۹ نفر با ۱۰۹۴۹۱ نفر جمعیت به تنهایی ۵۰/۲ درصد از جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده بود. طبقه جمعیتی ۵۰۰۰ تا ۹۹۹۹ نفر با ۴ شهر بیش‌ترین تعداد شهرهای استان را دربر می‌گرفت. در این سال، طبقات جمعیتی ۵۰۰۰ تا ۹۹۹۹ نفر و ۲۵۰۰۰۰ نفر و بیش‌تر، فاقد شهر و جمعیت شهری بودند. در این سال جمعیت شهر اول (رشت) حدود ۳/۵ برابر جمعیت شهر دوم (بندر انزلی) و ۳۲/۶ برابر جمعیت شهر آخر استان (هشتپر) بود.

جدول ۳. تعداد شهرها و جمعیت شهرنشین و سهم نقاط روستایی تبدیل شده به شهر در افزایش خالص جمعیت شهری استان گیلان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۳۵

سال	تعداد شهرها	جمعیت شهرنشین	دوره	تعداد شهرهای افزایش یافته	افزایش خالص جمعیت شهری	جمعیت نقاط تبدیل شده به شهر	میانگین جمعیت نقاط تبدیل شده به شهر	در افزایش خالص جمعیت شهری	سهم جمعیت نقاط تبدیل شده به شهر
۱۳۳۵	۱۰	۲۱۸۱۰۲	-	-	-	-	-	-	-
۱۳۴۵	۱۳	۳۰۳۶۹۴	۱۳۳۵-۱۳۴۵	۳	۸۵۵۹۲	۱۶۱۲۲	۵۳۷۴	۱۸/۸	۵/۳
۱۳۵۵	۱۹	۴۶۱۳۵۵	۱۳۴۵-۱۳۵۵	۶	۱۵۷۶۶۱	۴۳۴۴۹	۷۲۴۲	۲۷/۵	۹/۴
۱۳۶۵	۳۱	۷۸۴۱۷۳	۱۳۵۵-۱۳۶۵	۱۲	۳۲۲۸۱۸	۶۹۵۲۳	۵۷۹۴	۲۱/۵	۸/۹
۱۳۷۵	۳۶	۱۰۵۱۲۷۹	۱۳۶۵-۱۳۷۵	۵	۲۶۷۱۰۶	۲۶۶۸۶	۵۳۳۷	۱۰	۲/۵
۱۳۸۵	۴۹	۱۳۱۲۴۱۰	۱۳۷۵-۱۳۸۵	۱۳	۲۶۱۱۳۱	۴۳۴۷۱	۳۳۴۴	۱۶/۶	۳/۳

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان گیلان، ۱۳۸۵-۱۳۳۵

در سال ۱۳۴۵، در شبکه شهری استان، هم‌چنان رشت به عنوان تنها شهر بالای ۱۰۰۰۰۰ نفر، با در اختیار داشتن ۱۴۳۵۵۷ نفر جمعیت به تنهایی ۴۷/۴ درصد از جمعیت شهری استان را به خود

اختصاص داده بود. در طبقه ۵۰۰۰۰ تا ۹۹۹۹۹ نفر هیچ شهری وجود نداشت. طبقه جمعیتی ۵۰۰۰ تا ۹۹۹۹ نفر با پنج شهر بیشترین تعداد شهرهای استان را دارا بود. در این سال جمعیت شهر اول (رشت) ۳/۴ برابر جمعیت شهر دوم (بندر انزلی) و ۳۵ برابر جمعیت شهر آخر (رودبار) بود.

در سال ۱۳۵۵، جمعیت شهر رشت به ۱۸۸۹۵۷ نفر رسید که ۴۱/۲ درصد از جمعیت شهری استان را شامل می‌شد. در این سال شهر بندر انزلی در طبقه ۵۰۰۰۰ تا ۹۹۹۹۹ نفر قرار گرفت و ۱۲ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده بود. در سال ۱۳۵۵، درصد جمعیت شهری طبقه ۲۵۰۰۰ تا ۴۹۹۹۹ نفر نسبت به سال ۱۳۴۵ کاهش یافته بود؛ دلیل این موضوع افزایش جمعیت شهر بندر انزلی و انتقال آن به طبقه جمعیتی بالاتر بود. در این دوره، تمام شهرها بیش از ۵۰۰۰ نفر جمعیت داشتند. در این سال جمعیت شهر اول (رشت)، ۳/۴ برابر جمعیت شهر دوم (بندر انزلی) و ۲۹/۸ برابر جمعیت شهر آخر (لشت نشاء) بود.

در سال ۱۳۶۵، شهر رشت با افزایش جمعیت خود (بیشتر به علت مهاجرپذیری) به طبقه جمعیتی بالاتر از ۲۵۰۰۰۰ نفر ارتقاء یافت و جمعیت آن به ۲۹۰۸۹۷ نفر (۳۷/۴ درصد از جمعیت شهری استان) رسید. در این سال، بندر انزلی با ۸۷۰۶۳ نفر جمعیت (۱۱ درصد جمعیت شهری استان) دومین شهر استان بود؛ طبقه جمعیتی ۱۰۰۰۰ تا ۲۴۹۹۹ نفر، ۲۴/۷ درصد از جمعیت شهری استان گیلان را در خود جای داده بود و طبقه جمعیتی ۵۰۰۰ تا ۹۹۹۹ نفر، ۳۸/۸ درصد از شهرهای استان را به خود اختصاص داده بود. در این سال، در طبقه جمعیتی ۱۰۰۰۰۰ تا ۲۴۹۹۹۹، شهری وجود نداشت. در این سال جمعیت شهر اول (رشت) حدود ۳/۳ برابر جمعیت شهر دوم (بندر انزلی) و ۲۵۷ برابر جمعیت شهر آخر (ماسوله) بود.

در سال ۱۳۷۵، جمعیت شهر رشت به ۴۱۷۷۴۸ نفر رسید که ۳۹/۷ درصد از جمعیت شهری استان را شامل می‌شد. در این دوره طبقه ۵۰۰۰۰ تا ۹۹۹۹۹ نفر با ۲۰۸۲۸۶ نفر جمعیت، ۱۹/۸ درصد از جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده بود و در رتبه دوم از نظر سهم جمعیت شهری استان قرار داشت. در این سال طبقه جمعیتی ۵۰۰۰ تا ۹۹۹۹ نفر با ۱۳ شهر (۳۶/۴ درصد از شهرهای استان)، بیشترین تعداد شهرها را به خود اختصاص داده بود. در این سال جمعیت شهر اول (رشت) ۴/۲ برابر جمعیت شهر دوم (بندر انزلی) و ۶۳۰ برابر جمعیت شهر آخر (ماسوله) بود.

در سال ۱۳۸۵، افزایش سهم جمعیت شهر اول (رشت) همچنان ادامه داشته است و با ۵۵۷۳۶۶ نفر، ۴۲/۵ درصد از جمعیت شهری استان را شامل شده است. بندر انزلی در این سال در طبقه جمعیتی ۱۰۰۰۰۰ تا ۲۴۹۹۹۹ نفر قرار گرفته است. در این سال جمعیت شهر اول (رشت)، ۵ برابر جمعیت شهر دوم (بندر انزلی) و ۹۹۷ برابر جمعیت شهر آخر (ماسوله) بود. گروه‌بندی مراکز و نقاط شهری نشان می‌دهد که در شهرهایی با جمعیت ۱۰۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰۰ نفر یک روند افزایش از سال ۱۳۴۵ تا سال ۱۳۸۵ مشاهده می‌شود، اما در شهرهای پرجمعیت (۱۰۰۰۰۰ نفر به بالا) تغییر محسوسی دیده نمی‌شود. بررسی تعداد و جمعیت شهرها در طبقات مختلف نشان می‌دهد که شهرهای کم‌تر از ۲۵ هزار نفر (شهرهای کوچک) بیشترین تعداد شهرها و کم‌ترین میزان جمعیت را در تمام دوره‌های سرشماری به خود اختصاص داده‌اند. میانگین جمعیت این شهرها در سال ۱۳۳۵، حدود ۹۶۵۸ نفر بود که در سال ۱۳۸۵ به حدود ۵۲۴۰ نفر کاهش یافته است. دلیل عمده افزایش تعداد شهرهای کوچک تبدیل مراکز روستایی به شهرهای کوچک می‌باشد.

جدول ۴. تعداد و جمعیت شهرهای استان گیلان در سرشماری‌های ۱۳۸۵-۱۳۳۵ (جمعیت به هزار نفر)

جمع کل استان	۲۵۰ هزار و بیش‌تر	۲۴۹۹۹۹- ۱۰۰ هزار	۹۹۹۹۹- ۵۰ هزار	۴۹۹۹۹- ۲۵ هزار	۲۴۹۹۹- ۱۰ هزار	۹۹۹۹- ۵ هزار	کم‌تر از ۵ هزار	طبقات		
								تعداد	درصد	شهر
۱۰	-	۱	-	۱	۳	۴	۱	تعداد	شهر	۱۳۳۵
۱۰۰	-	۱۰	-	۱۰	۳۰	۴۰	۱۰	درصد		
۳۱۸۱۰۲	-	۱۰۹۴۹۱	-	۳۱۳۴۹	۴۴۷۱۸	۲۹۱۹۰	۳۳۵۴	تعداد	جمعیت	
۱۰۰	-	۵۰/۲	-	۱۴/۴	۲۰/۵	۱۲/۴	۱/۵	درصد		
۱۳	-	۱	-	۲	۴	۵	۱	تعداد	شهر	۱۳۴۵
۱۰۰	-	۷/۶	-	۱۵/۴	۳	۳۸/۴	۷/۶	درصد		
۳۰۳۶۹۴	-	۱۴۳۵۵۷	-	۶۷۵۱۰	۵۲۹۷۳	۳۵۵۴۵	۴۱۰۹	تعداد	جمعیت	
۱۰۰	-	۴۷/۴	-	۲۲/۲	۱۷/۴	۱۱/۷	۱/۳	درصد		
۱۹	-	۱	۱	۲	۷	۸	-	تعداد	شهر	۱۳۵۵
۱۰۰	-	۵/۲	۵/۲	۱۰/۵	۳۷	۴۲/۱	-	درصد		
۴۶۱۳۵۵	-	۱۸۸۹۵۷	۵۵۴۸۱	۶۰۵۹۵	۹۷۹۵۴	۵۸۳۶۸	-	تعداد	جمعیت	
۱۰۰	-	۴۱/۲	۱۲	۱۳	۲۱/۲	۱۲/۶	-	درصد		
۳۱	۱	-	۱	۳	۱۱	۱۲	۳	تعداد	شهر	۱۳۶۵
۱۰۰	۳/۲	-	۳/۲	۹/۷	۳۵/۴	۳۸/۸	۹/۷	درصد		
۷۸۴۱۷۳	۲۹۰۸۹۷	-	۸۷۰۶۳	۱۱۴۸۸۰	۱۹۳۸۲۰	۸۶۹۰۴	۱۰۶۰۹	تعداد	جمعیت	
۱۰۰	۳۷/۴	-	۱۱	۱۴/۶	۲۴/۷	۱۱	۱/۳	درصد		
۳۶	۱	-	۳	۶	۱۰	۱۳	۳	تعداد	شهر	۱۳۷۵
۱۰۰	۲/۷	-	۸/۳	۱۶/۶	۲۷/۷	۳۶/۴	۸/۳	درصد		
۱۰۵۱۲۷۹	۴۱۷۷۴۸	-	۲۰۸۲۸۶	۱۹۴۷۱۰	۱۳۳۴۱۱	۹۴۴۴۸	۴۸۷۶	تعداد	جمعیت	
۱۰۰	۳۹/۷	-	۱۹/۸	۱۸/۴	۱۲/۷	۹	۰/۵	درصد		
۴۹	۱	۱	۲	۶	۱۲	۱۲	۱۵	تعداد	شهر	۱۳۸۵
۱۰۰	۲	۲	۴/۱	۱۲/۲	۲۴/۵	۲۴/۵	۳۰/۶	درصد		
۱۳۱۲۴۱۰	۵۵۷۳۶۶	۱۱۰۷۰۹	۱۴۲۹۸۵	۲۱۹۸۷۲	۱۵۸۵۳۶	۸۵۶۸۴	۳۷۲۵۸	تعداد	جمعیت	
۱۰۰	۴۲/۵	۸/۴	۱۰/۹	۱۶/۸	۱۲/۱	۶/۵	۲/۸	درصد		

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان گیلان، ۱۳۸۵-۱۳۳۵

زایش شهرهای کم جمعیت در استان تا حدودی متأثر از جمعیت‌پذیری نقاط روستایی بزرگ و تبدیل آن‌ها به شهر یا تحت تأثیر سیاست‌ها و تصمیمات دولتی است. در حالی که شهرهای پر جمعیت، تنها دو نقطه یعنی مرکز استان و بندر انزلی می‌باشند که این وضعیت را می‌توان متأثر از عواملی چون عملکرد اداری-سیاسی این شهرها، مرکزیت تجاری و بازرگانی، برخورداری از خدمات و امکانات برتر، و برخورداری از امکانات شغلی و اقتصادی بهتر دانست که رشت را به عنوان قطب اول جمعیتی در استان گیلان و حتی فراتر از آن کل ناحیه خزری (شامل گیلان، مازندران و گلستان) و بندر انزلی را نیز در ردیف شهرهای بالای ۱۰۰۰۰۰ نفر معرفی می‌نماید. این روند به عنوان یک خطر بالقوه، تمرکزگرایی شدید و قطبی‌شدن سکونتگاه‌ها را به دنبال داشته است (آمار، ۱۳۸۶: ۱۰).

۵-۵. تحولات نخست شهری در استان

در طی دهه‌های گذشته با وجود افزایش تعداد شهرها، پراکندگی ناموزون و نامتعادل جمعیت شهری و شدت یافتن آن، همواره مشاهده می‌شود. نتایج جدول (۵) گویای نکات زیر هستند:

۱. نتایج کلیه شاخص‌ها نشان می‌دهد که پدیده نخست شهری در نظام شهری استان در تمام این دوره‌ها وجود داشته است.
۲. نسبت جمعیت شهر رشت به کل جمعیت شهری استان از حداکثر ۵۰/۲ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۴۲/۹ درصد در سال ۱۳۸۵ رسید. علی‌رغم این روند، هم‌چنان نسبت جمعیت شهری آن بالا است.
۳. شاخص نخست شهری از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵ روند نزولی داشت و سپس افزایش پیدا نمود.
۴. شاخص دو شهر از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵ روند نزولی داشت، اما از سال ۱۳۷۵ افزایش پیدا نمود و در سال ۱۳۸۵ به اوج خود رسید.
۵. شاخص چهار شهر تا سال ۱۳۵۵ از نوعی تعادل برخوردار بود و تغییر آن اندک بود اما در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ سیر صعودی دارد.
۶. بر اساس شاخص چهار شهر مهتا بین سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵ نخست شهری در مرحله برتری قرار داشت و از سال ۱۳۶۵ به بعد به مرحله فوق برتری میل نموده است.

به طور کلی، شاخص‌های نخست شهری حرکت به سوی عدم تعادل را نشان می‌دهند به این معنی که در سطح استان گیلان درجه نخست شهری و تمرکز در حال افزایش است. این در حالی است که در نظام شهری کشور از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۵۵ درجه تمرکز و نخست شهری همواره در حال افزایش بوده و پس از آن به سمت توزیع متعادل‌تری حرکت کرده است (فهودی و دیگران، ۱۳۸۸: ۶۷-۶۶). علت اصلی تمرکز شهری و منطقه‌ای، مکان و موقعیت دولت و تشکیلات نوسازی است، نه رشد صنعتی (گیلبرت و گاگلر، ۱۳۷۵: ۹۳).

جدول ۵. شاخص‌های نخست شهری و تمرکز در گیلان ۱۳۳۵-۱۳۸۵

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
درصد جمعیت شهر رشت نسبت به کل استان	۵۰/۲	۴۷/۳	۴۰/۹	۳۷/۱	۳۹/۷	۴۲/۵
نخست شهری	۰/۵	۰/۴۷	۰/۴۱	۰/۳۷	۰/۴	۰/۴۲
دو شهر	۳/۵	۳/۴۳	۳/۴	۳/۳۴	۴/۲۴	۵/۰۳
چهار شهر	۱/۶۶	۱/۶۳	۱/۶۳	۱/۶۴	۲	۲/۲
چهار شهر مهتا	۰/۶۲۵	۰/۶۲۰	۰/۶۱۹	۰/۶۲۲	۰/۶۶۷	۰/۶۸۷

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

ضریب آنتروپی نشان می‌دهد که در استان گیلان تعداد شهرها به سوی توزیع متعادل‌تر در نظام شهری استان میل نموده است. این شاخص در سال ۱۳۵۵ به حداقل خود می‌رسد و از آن به بعد افزایش می‌یابد (جدول ۶).

جدول ۶. ضریب آنتروپی طبقات شهری استان گیلان ۱۳۳۵-۱۳۸۵

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
ضریب آنتروپی	۰/۷۳	۰/۷۳	۰/۴۹	۰/۷۲	۰/۷۹	۰/۸۲

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

۶. نتیجه گیری

با بررسی‌های به عمل آمده در زمینه نظام شهری و طبقات جمعیتی استان گیلان، می‌توان چنین نتیجه گرفت که سطح شهرنشینی استان در طی پنج دهه اخیر از روندی افزایشی برخوردار بوده و مرتب از سهم جمعیت روستایی از کل جمعیت کاسته شده و به سهم جمعیت شهری افزوده شده است. در طی دهه‌های گذشته، پراکندگی جمعیت در سطح استان گیلان ناموزون و نامتقارن بوده به طوری که شهر رشت همواره بیش‌ترین میزان و درصد شهرنشینی را به خود اختصاص داده است؛ میانگین این میزان در شش دوره سرشماری، حدود ۴۳/۱ درصد بوده است. این عدم تعادل در توزیع جمعیت ناشی از عدم تعادل در توزیع امکانات و خدمات، بین نقاط شهری استان از یک سو و بین نقاط شهری و روستایی از سوی دیگر است.

وضعیت کنونی استقرار جمعیت در سکونتگاه‌های شهری استان گیلان یکی از موانع و مشکلات عمده در مسیر توسعه استان می‌باشد و لازم است الگوی اسکان و استقرار جمعیت تغییر یابد و یا اصلاح شود. توسعه شهرهای کوچک و متوسط کوچک استان، بخشی از مشکلات موجود را می‌تواند حل نماید؛ در واقع، می‌توان با ایجاد شبکه متوازنی از کانون‌های شهری در سطوح گوناگون سکونت، جمعیت و عملکرد، مشکل نظام شهری استان را رفع نمود.

۷. منابع

۱. آمار، تیمور، ۱۳۸۶، جمعیت و شهرنشینی در استان گیلان: یک بررسی جغرافیایی، فصل‌نامه چشم‌انداز جغرافیایی، سال دوم، شماره پنجم، صص ۲۲-۵.
۲. افراخته، حسن، ۱۳۸۷، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های روستایی، چاپ اول، تهران، انتشارات گنج هنر.
۳. امکچی، حمیده، ۱۳۸۳، شهرهای میانی و نقش آن‌ها در چارچوب توسعه ملی، چاپ اول، تهران، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۴. اینانلو، علی، ۱۳۸۶، بررسی الگوی توزیع فضایی جمعیت در نظام شهری استان سیستان و بلوچستان، رشد آموزش جغرافیا، دوره بیست و دوم، شماره ۲، صص ۴۲-۳۸.
۵. بهفرورز، فاطمه، ۱۳۷۱، تحلیل نظری- تجربی برای متعادل سازی توزیع فضایی در سیستم شهرهای ایران، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، سال ۲۴، شماره ۲۸، صص ۸۶-۵.
۶. تقوایی، مسعود و صابری، حمید، ۱۳۸۹، تحلیلی بر سیستم‌های شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال دوم، شماره پنجم، صص ۷۶-۵۵.
۷. حافظ‌نیا، محمد رضا، ۱۳۸۲، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، چاپ هشتم، انتشارات سمت، تهران.
۸. حکمت‌نیا، حسن، و موسوی، میر نجف، ۱۳۸۵، کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای، چاپ اول، انتشارات علم نوین، یزد.
۹. رنه شورت، جان، ۱۳۸۸، نظریه شهری: ارزیابی انتقادی، ترجمه کرامت اله زیاری، حافظ مهدی نژاد، فریاد پرهیز، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۰. زبردست، اسفندیار، ۱۳۸۶، بررسی تحولات نخست شهری در ایران، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۹، دانشگاه تهران، صص ۳۸-۲۹.
۱۱. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۷۹، آمارنامه استان گیلان، ۱۳۷۸، رشت.

۱۲. سازمان منطقه آزاد تجاری- صنعتی انزلی، ۱۳۹۰، *موقعیت جغرافیایی استان گیلان*، قابل دسترس در <http://www.anzali-fz.org/ShowPage.aspx>
۱۳. ضیاء‌توانا، محمد حسن و امیرانتخابی، شهرام، ۱۳۸۶، *روند تبدیل روستا به شهر و پیامدهای آن در شهرستان تالش*، جغرافیا و توسعه، شماره ۱۰، صص ۱۰۷-۱۲۸.
۱۴. عظیمی دوبخشری، ناصر، ۱۳۸۲، *روش شناسی شبکه سکونتگاه‌ها در طرح‌های کالبدی منطقه‌ای*، چاپ اول، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۱۵. عظیمی دوبخشری، ناصر، ۱۳۸۱، *تاریخ تحولات اجتماعی- اقتصادی گیلان*، نگاهی نو، چاپ اول، رشت، نشر گیلکان.
۱۶. فرهمند، شکوفه، سامتی، مرتضی و عسگری، علی، ۱۳۸۷، *تحلیل فضایی توسعه شهری در ایران (رشد اندازه شهرها)*، مجله تحقیقات اقتصادی، دوره ۴۳، شماره ۳.
۱۷. فرهودی، رحمت‌اله، زنگنه شهرکی، سعید و ساعد موجشی، رامین، ۱۳۸۸، *چگونگی توزیع فضایی جمعیت در نظام فضایی شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵*، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۸، صص ۶۸-۵۵.
۱۸. فرید، یداله، ۱۳۸۸، *جغرافیا و شهرشناسی*، چاپ هفتم، انتشارات دانشگاه تبریز.
۱۹. گیلبرت، آلن و گاگلر، ژوزف، ۱۳۷۵، *شهرها، فقر و توسعه: شهرنشینی در جهان سوم*، ترجمه پرویز کریمی ناصری، چاپ اول، اداره کل روابط عمومی و بین الملل شهرداری تهران.
۲۰. مرکز آمار ایران، *سرشماری عمومی نفوس و مسکن*، ۱۳۸۵-۱۳۳۵.
۲۱. نظریان، اصغر، ۱۳۷۷، *جغرافیای شهری ایران*، چاپ سوم، تهران، دانشگاه پیام نور.
22. Flood, J., 1997, **Urban and Housing Indicators**, Urban Studies, 34 (10), PP 1635-1665.
23. Tsai, Y. H., 2005, **Quantifying Urban Form: Compactness versus Sprawl**, Urban Studies, Vol. 42, No. 1, PP. 141-161.